

(bk. 1. Korintoslulara, 11/20-21, ayrıca bk. Matta, 26/26-29; Markos, 13/22-25; Luka, 22/17-21). Öte yandan vaftiz âyiniyle ilgili bir anlatım da yoktur. Bu hususta ilk yüzyılın sonlarından kalma *Didache* adlı eserde bulunan bir nâdir dua koleksiyonu hatırlanabilir.

İlk hristiyanlar günden güne yahudilere ait mâbede gidip ayrıca birlikte evlerinde ekmek kırıyorlar, yiyeceklerini paylaşıyorlardı (Resullerin İşleri, 2/46). Onların mâbede gitmeleri yasaklanınca kendi ibadet usulleri geliştirdi; bunlar son akşam yemeği ve vaftiz etrafında kümeleştiler. Vaftiz özde Yahudilik'ten gelmez. Hz. Yahya'nın Hz. İsa'yı vaftiz etmesiyle başlayan bu uygulama Hristiyanlık'ta bir yeniden doğuş olarak telakki edildi.

Hristiyanlık'ta sakramentlerle ilgili olarak yapılan âyinler pek geniş bir yer tutar. Ekmek-şarap âyiniinde Hz. İsa'nın hristiyanlara göre ölümünün sürekliliği canlandırılır. Hristiyanların kurban anlayışı da bu âyinde kendini gösterir. Hz. İsa **aslı günah***ı gidermek ve böylece bütün insanlığı kurtarmak için kendini feda etmiştir. İşte ekmek-şarap âyini ile sadece Hz. İsa'nın son akşam yemeğinin hâtırası canlı tutulmuyor, aynı zamanda onun, "Bu benim etim, bu benim kanım" dediği ekmek ve şarabı alan hristiyanlar böylece onunla bütünleşmiş sayılıyorlar. Bütün bu âyinler kutsal hiyerarşiye dahil rahiplerce yürütülmekte ve onlar tarafından uygulanmaktadır. Papazlar âyinleri yürütürken her âyine göre özel renkleri bulunan kıyafetler giyerler. Âyinler korolu, müzikli, enstrümanlıdır. Papazın nerede tek başına âyini yürüteceği ve cemaatin nerede ona katılacağı tesbit edilmiştir. Âyinler genellikle papaz nezâretinde kilisede ve Kıtâb-ı Mukaddes'in belirli pasajları okunarak yürütülür. Her mezhebe göre uygulamada değişen âyin unsurları bulunur. Yeni hristiyan mezheplerinde papaz ve âyinin rolleri azaltılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de âyinle ilgili herhangi bir deyim mevcut olmadığı gibi fıkıh literatüründe âyin kavramına veya bunu karşılayan başka bir kelimeye de yer verilmemiştir. Ancak İslâmiyet'te cemaatle ibadete ayrı bir önem verilmekte, hatta bazı ibadetler cemaatle ifa edilebilmektedir. Bunun yanında semavî dinlerde tek başına ibadet şuuru İslâm'da en mükemmel noktasına ulaşmış, cemaatle yapılan ibadetlerde bile ferdi sorumluluk önemini korumuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Dearmer, *The Parson's Handbook*, London 1957; DCR, s. 283, 293-297, 540, 564; IDB, II, 179; III, 857-867; IV, 879-903; Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara 1971, s. 75, 93, 204; E. F. Sharpe, *50 Key Words Comparative Religion*, London 1971, s. 55-56; D. G. Dix, *The Shape of the Liturgy*, London 1978, s. 1-11; Jacob Licht, "Liturgy", *EJd.*, XI, 392-404; a.m.f., "Prayer", *a.e.*, XIII, 978-989; Israel Abrahams, "Worship", *a.e.*, XVII, 621-624; Hugh Watt, "Eucharist", *ERE*, V, 540-570; E. N. Fallaer v.d.g., "Prayer", *a.e.*, X, 154-214; J. A. MacCulloch, "Sacraments", *a.e.*, X, 897-914; H. B. Alexander, "Worship", *a.e.*, XII, 752-811.

GÜNAY TÜMER

□ TASAVVUF. Tarikat mensuplarının ve Alevî-Bektaşî zümrelerinin belli usuller çerçevesinde yaptıkları dinî tören ve zikir.

Âyin kelimesi, mutasavvıflara has bazı hal ve hareketleri ifade etmek için ilk defa İranlı mutasavvıflar tarafından kullanılmış, daha sonra Türk tasavvuf edebiyatına da geçmiştir. Araplar tarikat âyinlerine *hadra* (الحاضرة), *hafle* (الحفلة) (ihtifâl), bazan da *mevlid* (المولد) ve *urs* (العرس) gibi adlar vermişlerdir.

Sûfilerin bazı hareketlerine, sohbet ve semâ meclislerine, bu meclislerde görülen vecde gelme ve devran (raks, semâ) etme hallerine âyin (âyin-i ehlullah) denilmiş, kişiyi Allah'a yakınlaştırdığına inanılan bu âyinelere tarikatlarda büyük önem verilmiştir. Başlangıçtan beri çeşitli tasavvufî topluluklar birbirinden farklı âyin şekillerine sahip idiler. VI. (XII.) yüzyıldan itibaren tarikatlar ortaya çıktıktan sonra bu farklar daha belirginleşmeye başlamış ve her tarikat diğerinden ayrı bir zikir, usul ve âdâbı benimsemiştir. İlk zamanlarda semâ meclisi adı verilen tasavvufî toplantılara sonradan genel olarak âyin denilmiş, ancak her tarikat kendi âyinine özel bir isim vermekten de geri kalmamıştır. Meselâ Şazelîler âyinlerine "hadra", Mevlevîler "semâ", "âyin" veya "mukabele", Nakşibendîler "hatm-i hâcegân", Rifâîler "zikr-i kıyâm", Halvetîler "darb-i esmâ", Celvetîler "nisf-ı kıyâm", Ayderûsîler "râtıb" demişlerdir.

Kâdiriyye, Şazelîyye, Mevlevîyye ve Nakşibendiyye gibi Sünnî tarikat mensupları hem şeriâtın emrettiği bütün ibadetleri ifa etmeye çalışırlar, hem de tarikatlarının gereği olan âyinleri icra ederler. Halbuki bazı Alevî ve Bektaşî zümrelerinde namaz, oruç, zekât ve hac gibi şer'î ibadete rastlanmaz. Bunlarda

dinî ibadet ve merasim hemen hemen sadece âyinlerden ibarettir. Yahudi ve hristiyanların dinî merasimlerinin de Türkçe'de âyin kelimesiyle ifade edilmesi, şer'î esaslara bağlı tarikat mensuplarının bu terimi fazlaca kullanmalarını engellemiştir. Bununla beraber özellikle Mevlevîler'le benzeri bazı Sünnî tarikatların âyin kelimesini kullandığı görülmektedir. Âyinler geniş mânada, ilk müslümanlar arasında görülmeyen, çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkan bazı dinî merasimler (bid'atlar) olarak telâkki edilebilir. Regaib, Berat ve Kadir geceleri gibi bazı kandillerde, ayrıca ölünün ruhunu şâdetmek maksadıyla düzenlenen mevlid merasimleri, ayrıca sünnet (hitan) düğünü gibi faaliyetler için âyin terimini kullanmak mümkün değildir.

Mevlevî mukabelesi esnasında okunan eserlere âyin dendiği gibi (aş. bk.), yine Mevlevîler'ce belirli bir zaman ve mekânla bağlı olmaksızın arzu üzerine yapılan zikir ve sohbet toplantısına da ayn-ı cem' (aynül'-cem') adı verilir (bk. MEVLEVÎ AYİNİ).

Şîî âyinlerinin en meşhuru, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edildiği 10 Muharrem günü yapılan ve "âyin-i sükvârî" denilen matem âyiniidir. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'e yardım edilmediğine çok üzülen Süleyman b. Surad adlı sahâbînin liderliğindeki Tevâbîn fırkası mensupları 65 (684 - 85) yılında onun mezarına gelerek yirmi dört saat ağlayıp günahlarına tövbe etmişler, daha sonra intikamını almak için harekete geçmişlerdi. Bu olay âyin-i sükvârînin başlangıcı olmuştur. Âyin-i sükvârîye Şîî devletlerde büyük önem verilmiş, Büveyhîler'den Muizzüddeve zamanında 352 (963) yılının 10 Muharrem günü Bağdat'ta iş yerleri kapanmış, kadınlar üstlerini başlarını yırtmak ve ağıtlar yakmak suretiyle âyin yapmışlar ve bu olay Sünnîler'le Şîîler arasında bir çatışmaya bile sebep olmuştur. İranlılar da âyin-i sükvârîye büyük önem vermişlerdir. Osmanlılar kendi hâkimiyet alanına giren yerlerde yaşayan Şîîler'in bu âyini icra etmelerine müsaade etmiştir. Ancak II. Abdülhamid Şîîler'in bu âyini İstanbul'da sadece toplu olarak yaşadıkları Vâlide Hanı, Vezir Hanı ve Yıldız Hanı gibi yerlerde yapmalarına izin vermiş, II. Meşrutiyet'ten sonra âyinin aşırı ve kanlı bir şekilde icra edilen kısmı yasaklanmıştır.

Bazı Şîî âlimleri âyin-i sükvârînin bid'at olduğunu ve dinde yerinin bulunmadığını

ğını savunmuşlar, bir kısım Ca'ferî âlimleri ise darbeli ve kanlı bir şekilde icra edilmesine geniş ölçüde karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte bütün İran'da ve özellikle Kerbelâ'daki Hz. Hüseyin türbesinde bu tür âyinler bugün de icra edilmektedir (ayrıca bk. MUHARREMİYYE; TÂZİYE).

Bektaşî âyinleri bu tarikatın esas ibadeti mahiyetindedir. Bu âyinlerin en önemlileri, tarikata giren kimse için yapılan "ikrar âyini" ile çalgılı ve içkili eğlence törenleri vasfını da taşıyan "âyin-i Cem"dir; bu âyine "bezm-i Cem" de denir. Bektaşîlik'te bu iki âyinin yanı sıra derviş âyini, babalık âyini, halife âyini, mücerred âyini gibi adlarla anılan birtakım âyinler daha vardır (bk. BEKTAŞÎ MÜSİKİSİ).

Alevî, Kızılbaş, Tahtacı, Çepni ve Abdallar gibi zümrelerin âyinleriyle Bektaşî âyinleri büyük ölçüde birbirine benzermektedir. Başlangıçta Bektaşî âyinleri daha çok Sünnî tarikat âyinlerine benzediği halde sonradan Alevî âyinlerine yaklaşmış ve arada fazla bir fark kalmamıştır. Alevîlik'te Cem, görgü, sorgu, mihman, mahabbet, Kerbelâ, eş ve düşkünlük âyini gibi birtakım törenler daha vardır.

Alevî-Bektaşî âyinlerinde görülen inanç ve hareketlerin bir kısmı İslâm kaynaklarına dayanırsa da diğer bir kısmında İslâm dışı kaynakların ve özellikle eski İran dinleriyle ilgili inanç ve ibadetlerle Şamanizm'in tesiri görülür. Meselâ İran'da "Ehl-i Hak" veya "Ali-ilâhîler" denilen zümrelerde bu tür âyinler vardır.

Sünnî çoğunluk arasında yaşayan Alevî ve Bektaşîler'in âyinlerini büyük bir gizlilik içinde icra etmeye dikkat etmeleri, âyinler hakkında tam ve doğru bilgi edinilmesini güçleştirmektedir. Ayrıca çeşitli yerlerde yaşayan bu tür Râfîzî zümrelerin az çok birbirinden farklı dinî geleneklere ve âyinlere sahip olmaları, değişik birtakım terimler kullanmaları da bu konuda sağlıklı bilgiler edinmeye engel olmaktadır.

Alevî-Kızılbaş âyinleri sadece dinî bir ibadetten ibaret olmayıp aynı zamanda bir eğlence, bir şenlik ve bir tören mahiyetindedir. Alevî ve Bektaşîler müziğe, çalgı, raks ve şiire büyük değer verdiklerinden bu zümreler arasında oldukça zengin bir folklor meydana gelmiş ve görüşleri bu yolla halk edebiyatına da tesir etmiştir.

Her çeşit âyini bid'at ve dalâlet sayan kelâm, fıkıh ve hadis âlimleri, diğer bir ifadeyle şeriat âlimleri âyin kelimesinin kullanılmasını bile câiz görmemişlerdir. Âyinler en geniş biçimde İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim tarafından tenkit ve reddedilmiştir. Bunlar, Gâliyye dedikleri aşırı Şîî ve Bâtınîler'in, Nusayrîler'in, Dürzîler'in, Yezîdîler'in ve Karmatîler'in bütün âyinlerini sapıklık sayarak reddettikleri gibi mutasavvıfların âyinlerini, zikir meclislerini ve semâlarını da şiddetle tenkit etmişler, ayrıca Sünnî halk arasında yaygın olan kabir ziyareti, ermişlere kurban kesme, ölüm sebebiyle dinî tören düzenleme ve mevlid okuma gibi merasim ve âyinleri de bid'at ve günah saymışlardır. İbn Teymiyye'ye göre kelâmcılar akaid, mutasavvıflar ise amel sahasında bid'atlar çıkarmışlardır. Tarikat âyinleri mutasavvıfların bu tür bid'atlarından başka bir şey değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dihhudâ, *Luğatnâme*, "âyin" md.; Ahmed Rifat, *Mir'âtü'l-makāsıd*, İstanbul 1293, s. 217, 259; Hoca İshak Efendi, *Kâşifü'l-esrâr ve dâfiu'l-esrâr*, İstanbul 1291, s. 25-31; Ahmed Rifki, *Bektaşî Sırrı*, İstanbul 1325, I-II; Besim Atalay, *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, İstanbul 1341, s. 9-21; A. Yılmaz, *Tahtacılar da Görenekler*, Ankara 1948; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 413; a.mlf., *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul 1968; a.mlf., "Kızılbaş", *İA*, VI, 789; *Buyruk: İmam Cafer Buyruğu* (nşr. Sefer Aydın), Ankara 1967; A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983; Fuat Köprülü, "Bektaşîliğin Menşeleri", *TY*, sy. 8 (1341), s. 136-140; R. A. Kenn, "Ehl-i hak", *İA*, IV, 201.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ MÜSİKİ. Mevlevî tarikatının toplu zikri olan semâ esnasında okunmak için bestelenmiş dinî müzik eser ve formuna verilen ad.

Mevlevî literatüründe âyin-i şerif olarak geçen bu tabir aynı zamanda Mevlevî âyini icrası için de kullanılmaktadır. Ancak semâ veya mukabele de denilen Mevlevî âyini sadece âyin-i şerif okumasından ibaret değildir. Bir Mevlevî âyininin klasik âdâb ve erkânıyla icrası aşağıda gösterilen safhaları içine almaktadır: 1. Semâhânede cemaatle kılınan vakit namazı, 2. Namazdan sonra şeyh efendi veya mesneviyan tarafından okutulan *Meşnevî* dersi, 3. Şeyh efendi tarafından yapılan post duası, 4. Sözleri Mevlânâ'ya ait İtrî'nin rast makamında bestelediği "Na't-ı Mevlânâ"nın na'than

tarafından okunması, 5. Okunacak âyin-i şerifin makamında neyle yapılan baş taksim, 6. Aynı makamda bir peşrev, 7. Âyin-i şerif okunması, 8. Son peşrev ve son yürük semâi, 9. Genellikle neyle yapılan son taksim, 10. Âyinhanlardan biri tarafından okunan aşr-ı şerif, 11. Tarikatçı veya duacı dede ile en sonunda şeyh efendinin okuduğu Fâtiha ve gûlbanklar.

Bütün bunlardan sonra niyaz mukabelesi (bk. NİYAZ ÂYİNİ) varsa, son peşrev yerine neyzenbaşının taksimi ile seğâh makamına geçilip niyaz âyini okunur; son yürük semâi ve taksim ile mukabele biter. Son zamanlarda yapılan temsili semâ gösterilerinde ise yukarıdaki sıra 4. maddeden itibaren uygulanmaktadır.

Bir dinî müzik terimi olarak âyin, söz ve saz müzikisinin birlikte ve nöbetleşe yer aldığı, üslûp ve inşa bakımından tekke müzikisinin yüksek değerde ve seçkin eserlerine denilmektedir. Her birine "selâm" adı verilen dört kısımda tertip edilen âyinlerin güfteleri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*, *Dîvân-ı Kebîr* ve *Rubâ'îyyât* adlı eserlerinden, oğlu Sultan Veled'in şiirlerinden ve bazı Mevlevî şairlerinin manzum parçalarından seçilmiştir. Güftelerde mısra sonları şiirin veznine uygun "hey hünkâr-ı men, sultân-ı men, ra'nâ-yı men, zîbâ-yı men, makbûl-i men, matlûb-i men" gibi terennüm denilen kelimelerle süslenerek zenginleştirilir. Kıta ve selâm arasındaki saz terennümleri âyinhanların bir an soluklanmasına yardımcı olur. Âyin-i şeriflerde peşrevler devr-i kebîr; birinci selâm devr-i revân, ağır düyek, düyek; ikinci ve dördüncü selâm ağır evfer usulleriyle bestelenmiştir. Âyinin en uzun bölümü olan üçüncü selâmda ise eseri monotonluktan kurtarmak düşüncesiyle değişik usuller kullanılmıştır. Bu selâmın ilk dörtlüğünde devr-i kebîr, nâdiren firenkçin, saz terennümleminde ise aksak semâi usulleri kullanılmıştır. Bunun ardından hemen bütün âyinlerde tekrarlanan Türkçe "Ey ki hezâr âferîn, bu nice sultân olur" mısraı ile başlayan Ahmed Eflâkî'nin Sultan Veled hakkındaki kıtasından sonra Farsça olarak devam eden diğer dörtlüklerde gittikçe hızlanan yürük semâi usulü yer almaktadır. Son peşrev düyek veya sofyan, son yürük semâi ise oldukça hızlı yürük semâi usulüyle bestelenmiştir.

Bazılarının sadece dört selâmı bir bestekâra, iki peşrevi ve son yürük se-